

AZERBAYCAN TÜRKLERİNİN ETNİK TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

PAŞAYEVA, Mehebbet

AZERBAYCAN/AZERBAIJAN/АЗЕРБАЙДЖАН

ÖZET

Azerbaycan halkının ulu kökleri daha MÖ III. binyıllardan Azerbaycan topraklarında yaşayan Kutiler, Lullubeler, Kaslar, Subiler, Turukkular gibi Türk kökenli kavimlere kadar uzanmaktadır. Onların doğrudan halefleri olan Manna ve Madaylar MÖ IX. yüzyılda artık kendi devletlerini kurmuşlardı.

MÖ IX-VIII. yüzyıllardan itibaren İskit-Sak, Kemer kavimlerinin Sibirya ve Orta Asya'dan Güney Kafkasya ve Ön Asya'ya, aynı zamanda Azerbaycan'a yayılmasıyla Azerbaycan Türklerinin teşekkülünde yeni bir sayfa başlanılmış oldu. MÖ VIII-VII. yüzyıllarda bu türk soylu kavimler eski Azerbaycan devletlerinden olan Atropatena ve Kafkaz Albaniyası'nın Türk soylu kavimleri ile kaynayıp karışarak Azerbaycan ulusunun oluşumunda önemli rol oynamışlar. MÖ I. binyıl boyunca bu kavimler Azerbaycan'ın güneyinde Manna, Maday, Atropatena, kuzeyinde ise Sak çarlığı ve Alban devletlerini kurmuşlar. Görüldüğü gibi Türk soylu kavimlerin ilk devletlerini kurdukları en eski yerleşim birimlerinden biri de Azerbaycan'dır.

Sunulan makalede Azerbaycan Türklerinin bu topraklarda yaşamış ulu ataları ile olan tarihi bağları, etnik tarihi incelenmiş, çok eski dönemlerden başlayarak aralıksız devam eden etnik süreci ve bu sürecin öğelerini oluşturan kavimlerin etnik kökenleri eski kaynaklar ve toponimik bilgiler esasında belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan halkı, Türk kavimleri, etnik tarih.

ABSTRACT

A Brief Overview of Gaze on Ethnic History of Azerbaijan Turks

Ancient roots of the nation of Azerbaijan extend to Turkish tribes such as: "Kuti"s, "lullube"s, "Kas"es, "Subi"s, "Turrukk"s who were living on Azerbaijani land in III millennium B.C. "Manna"s and "Maday"s which were ancestors of them had already constructed their own government in IXth century B.C.

In IX-VIIIth centuries B.C. with migration of "Iskit-Sak", "Kemer" tribes from Siberia and Middle Asia to South Caucasus and to Central Asia caused a new step

in formation of Azeri Turks. In VIII-VII B.C merging of these Turkish tribes and tribes of Azerbaijan's governments "Albania" and "Atropatena" had a great role in formation of Azerbaijani nation. During the first millennium these tribes created their own governments on South of Azerbaijan "Manna", "Maday", "Atropatena" and on North "Sak's Kingdom" and "Alban" government. As it seems one of the ancient places where Turkish tribes established their governments is Azerbaijan.

This article will show the historical relationship between Azeri Turks and their old ancestors and their ethnic history. Based on toponymic information and old origins it was tried to identify the ethnic roots of tribes which were steps of ethnic span which began on Azerbaijani land since old periods.

Key Words: Azerbaijani nation, Turkish tribes, ethnic history.

Halkın etnik kökenlerinin araştırılması için, onun teşekkülünde önemli rol oynamış ve etnik sürecin belirli tarihi aşamalarında iştirak etmiş etnik birliklerin adlarının ve kökenlerinin açıklığa kavuşturulması gerekir.

Yaşam için uygun iklim koşulları, bereketli topraklarıyla Azerbaycan arazisi en eski Türk yurtlarından biridir. Doğal olarak çok eski zamanlardan bu güne kadar Azerbaycan'a, çeşitli Türk toplulukları yerleşerek, yerli Türk kökenli kavimlerle kaynaşıp çağdaş Azerbaycan halkının oluşumunda önemli rol oynamışlar.

Azerbaycan'ın güney topraklarında daha MÖ III-I. binyıllarda Kutiler, Lullubeler, Kaslar, Subiler, Turukkular gibi birçok Türk soylu kavimler yaşamışlar. Onların doğrudan halefleri olan Manna ve Madaylar MÖ I. binyılın başlarında Azerbaycan'ın güney arazisinde artık kendi devletlerini kurmuşlardı. Manna və Madayların Türk menşeli olmasını bir çok faktör onaylar; Kaynaklarda "Mannalıların ülkesinin" "Maqtaý" da adlandırıldığı bilinmektedir. Birçok araştırmacılar da Manna etnoniminin ilkin şeklinin "Manqa" olduğunu tespit etmişler. (Hacıyev,1988;131) Bu delil, yani Manna etnoniminin "manqa" adının fonetik bir tipi olması Mannaların türk kökenli bir kabile olduğunu söylemeye esas verir. Belə bir fonetik yerdeyişme (Manqa kelimesindeki "nq" sesinin tek "n" sesinine geçerek "Manna" şeklinde seslenmesi) türk dilleri için karakteriktir. Mesela, kadim Türkmenşeli "Tenqri" kelimesi bir çok zaman "tanrı" gibi telaffuz olunur. Altay'da, Sibirdə, Orta Asiya da Manqut, Manqas, Manqol, Manqış, Manquş kimi bir çok türk tayfalarının adlarında "manq" komponentinin qalması Mannalıların etnik adlarının "manqa" etnoniminin fonetik bir tipi olarak Türk kökenli olduğuna ait fikrimizi onaylar. Eskiden İskitler, Kemerler gibi Türk kökenli kabilelerin meskun olduğu Kırım arazisinde de (Bağçasaray şəhəri yaxınlığında) Miladın başlangıçlarında (I.yy) "Manqub" adlı devletin olduğu

bilinmektedir. Görüldüğü gibi, Manna adı manq etnonimi ile aynı kökendir. Mannalıların Türk kökenli olmasına bağlı fikrimizi Manna toponimlerinin türk dilleri ile izah olunması faktı da tastik edir. Örneğin, Mannanın en önemli şehirlerinden olan İzirta (MÖ VIII. yüzyıl) Türkçe izir, izer- “dağ geçidi” ve tay- “taraf” (Murzaev, 1985: 230) kelimelerindedir. Matay veya Maday kavimleriyle de bağlı aynı fikri söylemek mümkündür; Altay ve Kazakistan’da Matay, Kapçaqay-Matay, Madı, Tuva’da daha XIII. yüzyılda Madı, Mat gibi birçok türk kavimleri olduğu bilinmektedir.(İstoriya Tuvı, 1964: 201, 215, 242-243) Aynı zamanda Madayların toponimleri ve şahs adları da türk dilleriyle uzah olunur. Mesala, Madayda çay ismi olan Kizilbuda (MÖ 820 yılı) Türk dillerinde kizil-kırmızı ve bud-“dağ kolu” sözbirleşmesinden ibaret olup “Qırmızı dağ kolu” anlamına gelir. Görüldüğü gibi, Azerbaycan arazisi Eski Türk menşeli kavimlerin MÖ IX. yüzyıldan itibaren Azerbaycanın güneyinde Manna, Maday, Atropatena, kuzeyinde ise Sak çarlığı ve Albaniya (Kafkaz Albaniyası) kimi ilk devletlerini kurdukları en eski yerleşim birimlerinden biridir ve Azerbaycan halkının ulu kökleri MÖ III binyıllardan itibaren bu bölgede yaşamış yukarıda adı geçen türk menşeli kavimlerle ilgilidir.

MÖ IX-VIII. yüzyıllardan itibaren Türk kökenli olan İskit (Işquz), Kemer ve Sak kavimlerinin Sibirya, Altay ve Orta Asya’dan çıkarak Güney Kafkasya ve Ön Asiyaya doğru yayıldıkları bilinmektedir. MÖ VIII-VII. yüzyıllarda bu kavimler Azerbaycanın yukarıda adı geçen yerli Türk kökenli kavimleri ile kaynayıp karışarak kadim Azerbaycan ulusunun oluşumunda önemli rol oynamışlar. Sonuçta İskit, Sak, Kemerler’in bu bölgeye gelmesiyle Azerbaycan Türklerinin teşekkülünde yeni bir sayfa başlamış oldu.

Saklarla ilgili eski yazarlar MÖ V. yüzyıldan itibaren bilgiler vermişler. Lakin bu bilgilerde bir çok çeşitli kabile ve kavimler, aynı zamanda Sak’lar da iskit adı altında genelleştirilir.(Herodot. VII, 64: Plini.VI,50: Diodor.II,35) Oysa Sak’lar İskit’lerle qohum kavimler olsalar da mustekil bir etnos olmuşlar. Kaynaklardan Sakların Azerbaycanın bütün bölgelerine, aynı zamanda Azerbaycanın tarihi toprakları olan Güney Azerbaycanı (1813-1828 yıllarında İran arazisine katılan eski Azerbaycan toprakları) ve Batı Azerbaycan topraklarında (XIX. yüzyılda Rusiyanın imperiya siyasetinin sonucu olarak ermenilere verilmiş eski Azerbaycan arazisi) yayıldığı bilinmektedir. Sakların MÖ 680 yılında Kafkas bölgesinde yerleşerek Araz sahillerinde yaşadıkları kayıtlıdır. (Ptolomey, V, XI, 4) Eski Yunan tarihçisi Herodot Kürle Araz çaylarının kovşağından Hazaradak olan arazinin güneyinde sakların yaşadığını yazırdı. (Herodot, II, 23) Sak etnonimine bağlı Sakasena yer ismiyle ilgili bilgileri ise Strabon verir. O, “Sakların yerleştiyi Sakasena” arazisinin Kür-Araz ovasında olduğunu yazıyor. (Budaqov.- Qeybulayev, 1998: 48) Diğer antik yazarlar da bu araziye “Sakason, Sakaşon”, “Saka-

sen” şeklinde ifade ediyorlardı. Sakasena toponimindeki Yabancı yazarların ifade ettikleri Şakaşen toponimindeki “sen”, “son”, “şon” unsurleri (ekleri) Türkçe olan “şen” (abadlıq, yaşanılan yer) sözünün fonetik bir şeklidir. Eski Türk Alban tarihçisi Musa Kalankatlı'nın verdiği bilgiye göre, Sakasena Quzey Azerbaycan arazisinde Gencebasar bölgesini içine alır. (**İstoriya Aqvan Moiseya Kalankat-si.**, 1861: XXIII bölüm) Kaynaklarda Quzey Azerbaycan bölgesine ait edilen Şeki-Şakaşon, Sisasakan, Artsak gibi toponimlerinin adının geçmesi sakların Kuzey Azrbaycanın birçok bölgelerinde yayıldığını gösterir. Artsak şimdiki dağlık Karabağ arazisine bağlı tarihi toponimdir. Artsak toponimi türk menşeli toponim olarak art-“dağlıp arazi”, “yükseklik” ve sak etnoniminden oluşarak “Sak yüksekiyi” ve ya “Sak dağlıp arazisi” anlamına gelir. Kaynaklarda Artsak ve ya Arsak gibi kayıtlı olan bu toponim aynı zamanda “er” Türkçe “eren”, “iğid” ve “sak” kelimelerinden oluşarak “iğid saklar” gibi de izah edilir. Sisakan (Si Sakları) Batı Azerbaycanı'nın tarihi arazileri olan Zengezur bölgesine bağlı tarihî toponimdir. “Sak düzenliyi” anlamına gelen Balasakan ise eski Azerbaycan devletleri Atropatena'nın ve Albaniya'nın sınır bölgesinde, Salyan-Muşan ovasında yerleşirdi. Kuzey Azerbaycanın kuzey-batısında, Şeki-Zaqatala bölgesinde bugün de Sak kavimleri ile ilgili birçok yer isimlerine rastlanmaktadır. Şu anda arazideki “Şeki”, “Zakatala”, “Sakandere”, “Sakantala”, “Saqa-Tör” gibi toponimler hâlâ eski Sak kavimlerinin izlerini taşımaktadır. Kuzey Azerbaycanı'nın güney bölgelerinden olan Astarada da Sakaşon isimli köy ve Sekşan çayı vardır. Görüldüyü gibi, Sakların izleri Azerbaycan'ın güneyine doğru da uzanmaktadır. Bunu hem eski kaynaklar, hem de toponimik bilgiler tasdik edir. MÖ VII. yüzyıla ait assur kaynağında Manna arazisinde “Saka” isimli bir halkın adı gecir. (Qrantovski, 1970: 84). Srabondan aldığımız bilgilerden malûm olur ki, Sakların yaşadığı Sakasena yer adı Güney Azerbaycan arazisinde de var idi. Srabon Atropatena arazisinde Sakasena eyaletinin adını kaydeder. (Budaqov-Qeybllayev, 1998: 48). Kaynaklardan malûm olur ki, Kuzey Azerbaycan arazisindeki eski Azerbaycan devleti Kafkaz Albaniyasının eyaletlerinden biri olan Artsak toponimi Quzey Azerbaycan topraklarında da vardı. Kaynaklarda Arşak kalesi, Ərşəq dağı gibi adı geçən (Yakut al-Xamavi, 1983: 12) bu toponimin izleri şimdi Güney Azerbaycanı'nın Karadağ eyaletindeki Ərşə mahalının adında kalmaktadır. Güney Azerbaycan arazisinde sak etnonimiyle bağlı: “Sakan”, “Sakani”, “Sakene”, “Şaqalı”, “Şakabad” gibi bir çok toponimlere de rastlanmaktadır.

Böylece MÖ VII. yüzyılda Azerbaycan topraklarına akışan Saklar, arazisi Azerbaycan'ın hem güneyine hem kuzeyine hem de tarihi Azerbaycan toprakları olan Zengezur ve Göyçe bölgelerine(1921-1923 yıllarında Sovet Rusuyası'nın Azerbaycandan kopararaq ermenilere verdiği eski Azerbaycan toprakları) kadar yayılmış Sak Çarlığını oluşturmuşlardır.

Sakların etnik menşeyine geldikteyse, unutulmamalıdır ki, Sak kavimlerinin izlerine Türkçe konuşan halkların yerleştiği birçok bölgelerde rastlanmaktadır. Orta Asiya, Türkiye, Tataristan, Kırım gibi Türk soylu halkların yerleşmiş olduğu arazilerde Sak kavimine bağlı Sakrya, Şeki, Saki gibi birçok toponimlerin yayılması Sakların Türk soylu olduğunu gösterir. Sakların Türk soylu olduğunu, aynı zamanda kaynaklarda sakların “at südü içinler” ve “şişpapaklı Sakalar” deye adlandırdıklarından da anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi, eski zamanlardan beri Türk toplumunda at çok önemli olmuştur ve her zaman Türk halklarının manevi değerlerinin atributu olarak değerlendirilmektedir. Günümüzde türk halklarından Kazak Türkleri hâlâ “kımız” adlandırdıkları at sütünden faydalanırlar. Türk halklarının, aynı zamanda Azeri Türklerinin manevi değerlerinden ve önemli giyisilerinden birinin de papaq olduğu bilinmektedir. Daha MÖ 519 yılına dair Bisütun kaya yazısında “Şişpapaklı Sakalar” ifadesinden Sakların da giyisilerinde papağın önemli yer tuttuğu malûm olur.

Birçok Türk halkının da “Sak” etnonimine bağlı kabilele isimlerine rastlanması Sak kaviminin türk soylu olduğunu gösteren delillerdendir. Daha Miladın 600-603 yıllarında Altay’da tuvalarda bir kabilenin Sekye gibi isimlendirildiği malûmdur. Bizans kaynaklarında da Türklere geçmişde “Sak” deyildiği görülmektedir. (Vizantiyskie (İstoriya Tuvi. M.,1964.51.) XVII yüzyılda Sibiryada da Saqay vilayeti vardı. (Dolqix B.O.,1960: 206.) Günümüzde Kırgızlarda “Sake”, “Saka”, Türkmenlerde “Sakar”, Hakaslarda “Sakay”, “Saqay”, Altay Türklerinde “Sakait”, “Saçal” gibi “Sak” etnoniminin izlerini taşıyan birçok Türk boyu var. Yakutların da kendilerini “Saxa” gibi isimlendirdiği bilinmektedir. Bunun yanında Türkçe konuşan halklar arasında yaygın olan “Saka” etnonimine Altay dil grubuna has olan s-ş yer deyişimine uğrayarak “Şaka” şeklinde de rastlanmaktadır. Örneğin kazaklarda Şaqa, Şaktı, özbeklerde Şakay, Şekey, türkmenlerde Şaklar, noqaylarda Şaukay adlı birçok Türk boyu vardır. Aynı zamanda Türk milletlerinin ortak manevi değeri olan Kitab-**Dede Korkut**’ta da Şöklü Melik ismindeki şöklü kelimesi de muhtamalen saklı manasına gelirdi. **İstoriği**,1860: 382)

Sak kavimlerinin daha MÖ VII. yüzyılda “Avesta”da “tura” ve ya “tur”, yaşadıkları ülkenin ise Turan adlandırıldığı da bilinmektedir. (Litvinskiy B.A.,1972: 150) Turan birçok tarihî kaynaklarda Türklerin ülkesi gibi nitelendirilir. IX yüzyıla ait bir kaynaktaki “Turanşah” adlı bir Türk hükmdarının ismi görülür. (Velixanlı N., 1986: 61, Fray R. N.,1972: 66.) Aynı zamanda Firdovsinin “Şahname” eserinde de turanlıların Türkçe konuştuğu ve Turanın Türklerin ülkesi olduğu yazılırdı.

Böylece deliller Azerbaycan Türklerinin söykökünde önemli bir yere sahip olan Sakların türk soylarından olduğunu gösterir.

Saklarla aynı dönemde Gencek, Alban, Şamak, Şarvan, Qarqar gibi birçok Türk kökenli kavimler de Azerbaycanı kendilerine yurt etmişlerdi. Eski Türk soylarından olan Genceklerin Orta Asiya da Saklarla bir arada yaşadığını ve onların icerisinde Azerbaycan'a geldiği haqda kaynaklar bilgi verir. Kaşkarlı Mahmut Orta Asya da Saklarla aynı arazide yaşayan Türk boylarından birinin Gencek adlandığını yazırdı. (Mahmud Kaşqari.,1939: c. I, 29, 31) Günümüzde de Qazax, Kırgız, Özbek, Türkmenlerde "Gence" adlı boylar ve Gence toponiminin olduğu bilinmektedir. Kaynaklarda aynı zamanda Orta Asiya da "Gencek" adlı bir neçe şehir adı da geçir. Kaynaklarda Azerbaycan'ın da Sakların kayıtlı olduğu arazilerinde Gencek etnonimine bağlı toponimlere rastlanır. Eski Azerbaycan devleti Kafkaz Albaniyasının Şakaşena (Sakasena) vilayetinde Qanza toponimi katıtlıdır. Günümüzde Gencek boylarının izlerine Kuzey Azerbaycanın Gencebasar, Gence, Genze toponimlerinde rastlanmaktadır.. Güney Azerbaycan arazisinde de sakların kayıtlı olduğu arazilerde arazilerde Gencek kabileleri ile ilgili toponimler vardır. Kaynaklardan MÖ II. yüzyılda Güney Azerbaycan topraklarındaki eski Azerbaycan devleti Atropatenanın başkentinin Qanzak adlanması bilinmektedir. Bazi kaynaklarda bu toponim "Genze ve Genzek" gibi de geçmiştir. (Velixanlı N., 1974: 16; Yakut al-Xamavi, 1983: 23) Günümüzde de Güney Azerbaycanda Gence, Gencebad, Gencerud kimi toponimler gece boyunun izlerini taşımaktadır.

Sakların içerisinde Azerbaycan'a gelen Türk soylu kavimlerden biri de Qarqarlardır. Qarqarlar eski Azerbaycan topraklarında stabil arazisi, dili ve elifbası olan en güçlü ve en nüfuzlu toplumu olmuştur. (Paşayeva M.,2005: 520.) Kaynaklarda qarqarların MÖ II. yüzyılda Harhar ülkesinde yaşadığı kayd olunur. Kür-Araz nehri ovasındaki arazi ve Mil ovasında yerleşen Harhar ülkesi hakkındaki ilk bilgi Asurların daha MÖ 1200 yıllarına ait çivi yazılarında rastlanır. Qarqarlar erken orta yüzyıllarında Azerbaycanın eski devletlerinden biri olan Kafkaz Albaniyasının etnik tarihinde önemli rol oynasalar da zaman geçdikçe tarih sahnesinden silinmişler ve "Qarqar" etnonimi yalnızca toponimlerde kalmıştır. Qarqar etnotoponimine Azerbaycan'ın bütün bölgelerinde Qarabağda Qarqardağ ve Qarqarçay, Şuşa, Ağdaş, Gence; Şerur-Dereleyazda Gerger isimli köyler, Qebelede Harhar-haraba, Nahçıanda Harhar köyü, Harharçay, Samur-Derbend bölgesinde Qarqardağı, Şemkirde Zeyemçay yakınlığında Gerger köyü; Gedebejde Xarxar köyünün adlarında, aynı zamanda Güney Azerbaçan arazisinde de Qarqar, Karkar, Gerger, Baba Qarqar, Kerker gibi birçok yer adlarında rastlanmaktadır. Azerbaycan Türklerinin etnik tarihinde önemli bir yeri olan Qarqarlar Türk soylu ve türkce konuşan halkların yaşadığı birçok arazilere yayılmışdır. Orta Asya'da, Tyan-Şanda, Türkiye'de, Kazakistan'da, Türkmenistan'da; Karkar, Karkara, Karkarlinsk, Qarqar, Qarqardağ gibi toponimlere rastlanması Qarqarların bütün Türk dünyasına yayılan Türk kökenli büyük bir etnos olduğunu gösterir. Qarqarların Türk soylu olduğunu daha birçok deliller ispat edir; Kaynaklarda

Orta Asiya'nın Türk halklarından olan kaymaklara aid bir vilayetin Qarqarın adlandırıldığı hakkında bilgi var. (Qeybullayev, Q., 2002: 54) Bunun yanında Türkmen kabilelerinden olan Ersarilerin de bir boyunun Qarqar adlandırıldığı bilinmektedir. XVI. yüzyıla ait kaynakta şimdiki Kazakistan arazisi olan Karakışlak ta da Kıpçak-karkar kabilesinin ismi geçer. (Abramzon, S., 1971: 46.) Qarqarların Türk kökenli olduğunu hem de tarihi kaynaklarda Türk soylu halklar arasında Qarqar antroponominin rastlanması da tistik edir. Eskiden Orta Asiya da Kıpçaklar içinde Qarqar adının geniş yayılması malûmdur. Qırğızların “**Manas**” dastanında efsanevi qahraman Manasın dedesinin ismi Qarqar idi. Bunun yanında Manas'ın ait olduğu halk da Qarqar ve ya Kıpçak adlanırdı. (Bartold, t.II.1: 541) Qırğız efsanelerinde de Kıpçakların Kırğızıstana Altaydaki Göytepe-Qarqar adlı yerden geldiği söylenir. (Qeybullayev Q., 2002: 55) Böylece, araştırdığımız hem yazılı, hem de sözlü kaynaklardan qarqarların Azerbaycanın etnik tarihinde kendine has yeri olan eski Türk kökenli boylardan birisi olduğu görülür.

Azerbaycan Türklerinin ulu ecdadlarından biri de Azerbaycan topraklarında Albaniya (KafkazAlbaniyası) adlı minillik tarihi olan bir devlet kurumu yaratmış Türk soylu Alban kabileleri idiler. Saklarla aynı zamanda Azerbaycan arazisine geldiği sanılan Albanlar çohunlukla Kuzey Azerbaycan arazisinde yaşayırdılar. Kaynaklardan daha MÖIV yüzyılda Alban etnosi ve onun devlet kurumuna bağlı bilgiler var. (Arrian, II, 2, 4) MÖ I yüzyıldan kaynaklarda “Albaniya” gibi adı geçen bu eski Azerbaycan devleti tarihi Azerbaycan toprakları olan Samur-Derbend bölgesini(şimdi Dağıstan arazisine aittir), Göyce ve Zengezur bölgeleri (Sovet döneminde ermenistana ilhak olunmuş Azerbaycan arazisi) de dâhil olmaqla şimdiki Kuzey Azrbaycan arazisini içine alırdı. Kaynaklarda Albanlar “kuzey halkları”ndan olduğunun belirtilmesi (Musa Kalankatlı.Alban tarihi.) ve aynı zamanda eski kaynaklarda Türk soylu kavimlerin kuzey halkları gibi nitelendirilmesi Albanların Türk soylu kabile olduğunu gösterir. Albanların Türk kökenli olduğunu Kazaklar, Karakalpaqlar, Türkmenler, qırğızlar gibi türk halklarında da Alban adlı kabilenin olması, Türk halklarının ortak manevi deyeri olan “**Dede Qorkut**” dastanında da Alban kabilesinin adının geçmesi, Alban etnoniminin Türk halklarının yaşadığı bir çik arazilerde rastlanması gibi deliller de onaylayır. Alban etnonimine bağlı yer adlarına ister Azerbaycan'da, isterse de Türk halklarının yaşadığı birçok bölgelerde günümüzde de rastlanmaktadır. Kuzey Azerbaycan topraklarında; Yardımlı, Nahçıvan, Zengezur, Mil Düzü, Şeki-Zaqatala gibi bölgelerinde Alban, Alpan, Alvan adlı birçok toponimler var. Şeki şehrinde aynı zamanda Alban adlı kabile adı da malûmdur. Güney Azrbaycan'da Eher mahalında Alvan, Tebriz yakınlığında Alvanak gibi köy adları kalmaktadır. (Qeybullayev, 2002: 81-84) Türkiye'nin Kars eyaletinde de Alvankale, Türkmenistan'da Albana adlı yer adları mevcuttur. Lakin belirtmek gerekiyor ki, Alban etnonimi Kafkaz Albaniyası'nda yaşayan en büyük ve nüfuzlu etnos olan

Albanların etnik adı olmakla beraber Albaniya’da yaşayan bütün kabilelerin genel ismiydi. Birçok eski yazarlar Albaniya’da çeşitli kabilelerin yaşadığını belirleseler de onları Alban adı ile genelleştirirdiler. Lakin eski yabancı yazarlar onları Albaniya da yaşadıkları için genelleştirerek “Alban” adlandırsalar da, aslında bu kabilelerin kendi etnik isimleri vardı. Mesela, kaynaklar leq, her, qat, gel, udi gibi birçok kabilelerin de Alban kabileleri olduğu yazırdı. Çağdaş devirde de bu eski Alban kabilelerinin varisleri olan Lezgiler, Haputlar, Kızırlar, Kınalıklar, İngiloylar, Udiler gibi etnik qrublar Azerbaycan Türkleri ile beraber Azerbaycan topraklarında yaşamaktadırlar ve onlar da kendi isimlerini korumakla beraber Azerbaycan’da yaşadıkları için kendilerini Azerbaycanlı olarak adlandırırlar.

MÖ Sakların içinde Azerbaycan arazisine gelen kavimlerden birisi de Şamaklar’dır. Şamak tayfalarının izleri daha II yy’da Ptolomeyin “Ksamamaxiya” şeklinde ifade ettiği Şamaxı toponiminde kalmaktadır. Görüldüğü gibi, Azerbaycan tarihinin bütün aşamalarında önemli rol oynamış Şamahı şehrinin kökü Saklarla beraber Azerbaycana gelen Şamak kavimleriyle ilgilidir ve MÖ VII. yüzyıla dayanır. Güney Azerbaycan arazisinde de Şamaki adlı toponime vardır. Diğer Sak soylu kabileler gibi Şamak etnonimine de türk halklarının yaşadığı arazilerde rastlanır. Opta Asiya ve Kazakistan’da **Şamakey**, Karakalpaklarda **Şamaki**, Türkmenlerde **şamak**, Qırğızlarda **şamaka** adlı Türk kabileleri var. Xarezm ve Türkmenistan’da iki eski Şamaka kalesi, Tatarıstanda Şamaki toponimleri mevcuttur.

Miladın ilk yüzyıllarından itibaren Hun Türklerinin Azerbaycana gelişi ile Azerbaycan’daki nüfusun etnik yapısı daha da zenginleşti ve bu kavimer Azerbaycan’ın etnik tarihinde kendine özgü izler buraktı. Hunların gelişi ile Türk soylu kavimlerin Azerbaycan’a ikinci büyük akını başlandı. Bu devirden itibaren kaynaklarda Hunlarla beraber Hun soylarından olan Bulqar, Xazar, Savar gibi bir çok Türk Tayfalarının da hakkında bilgilere rastlanır. Eski yazarlar Hunların miladın I yüzyılda Albaniya da yaşadığını yazsalar da (Merpert, 1958: 152) bu kavimlerin eski Azerbaycan topraklarında ne zamandan itibaren yaşadıkları ile ilgili hiç bir şey söylemirdiler. Aynı zamanda Hunların İskit ve Kaspî halklarından olduğunu da yazırdılar. (Latışev, 1893: 240.) Bu bilgilere istinad ederek hunların Azerbaycan arazisinde daha önceden yaşadıklarını söylemek mümkündür. Bizans kaynaklarında Kafkaz Albaniyasını “hunlar ülkesi” diye adlandırırdılar. (Artamonov, M., 1936: 54) Hun kavimlerinin izlerine günümüzde Azerbaycanın birçok bölgelerinde rastlanır. Azerbaycan’ın kuzeybatı bölgesinde Qafqaz dağlarından bu araziye uzanan geçitlerden biri “Hun beli” adlanır. Bunun yanında Hunların adı Şeki arazisindeki “Honaşen” isimli dağ adında ve Karabağ düzündeki Xonaşen toponiminde de mevcuttur. Yukarıda da söylediyimiz gibi “şen” kelimesi eski “Türk” sözü olup “şennik” (abadlık) anlamında Azerbaycan Türklerinin

dilinde bu günedek kalmaktadır. Tavuz ili arazisindeki Kürün sağ sahilinde düzenlik arazi “Hunan düzü” adlanır. Aynı zamanda Gedebey ilinin Hınnı deresi, Hunus köyü gibi toponimler de Hun etnonimini aksettiriyor. Azerbaycan’ın tarihî toprakları Zengezur bölgesinde de Honabad, Hunazir toponimleri olmuştur.

Hunların terkinde Sabir, Çul, Gorus, Terter, Çırac kabileleri, aynı zamanda Kengerler, Aranlar, Kataklar, Peçenekler, Bulqarlar, Hazarlar gibi yine de birçok Türk soylu kabileler Azerbaycan’a gelmişlerdi. Bu kabilelerin de her biri yerleşmiş olduğu arazilere kendi isimlerini vererek, kendi adlarını ve tarihlerini halkın hafizesine kazıdılar. Azerbaycan’da XIX. yüzyılda Kengerli kabilesinin olduğu bilinmektedir. Bu kabilenin soylarından biri de Bolkarlı adlandırdı. Günümüzde Azerbaycanda mevcut olan; Terterçay, Çırac, Kenqerli, Cullu, Bulqarkent, Bulqar-Göytepe gibi toponimler bu kadim halkların adını aksettiriyor. Kaynaklarda sabir, savar, suvar isimleri ile tanınan Sabir Türkleri Azerbaycanın Şabran, Bilesuvar, Suvarlı, Sabirkent gibi eski toponimlerde kendi izlerini korumuşlar.

Hunlarla aynı zamanda Azerbaycana gelmiş kabilelerden olan Katakların adına da Azerbaycan’ın birçok bölgelerinin toponimikasında rastlanır. Katak etnonimine bağlı miladın ilk yüzü yıllarından itibaren Azerbaycan arazisinde Katak, Katuk, Qataq, Gödekli şeklinde toponimler mevcut olmuştur. Kaynaklarda Kafkaz Albaniyasının Artsak eyaletinde Tuç-Katak adlı toponim olduğu bilinmektedir. (Budaqov-Qeybullayev, 1998: 289). Adı geçen Tuç-Katak vilayeti şimdi Azerbaycan’ın Cebrayıl bölgesinde yerleşir. Katak etnonimiyle ilgili XVII. yüzyılda Dağlıq Qarabağda da Kötüklü köyü de vardı. Azerbaycan’ın eski tarihî toprakları olan İrevan eyaletinin (Şimdi Ermenistana ilhak edilmiş tarihi Azerbaycan arazisi) bir mahalının Katayk, Zengezurda ise bir köyün Köhne Katuk adlandırıldığı bilinmektedir. (Budaqov, Qeybullayev Q., 1998:289) Katak kabilesinin izlerine Azerbaycan’ın Gedebey bölgesindeki Gödekdere yer adında da rastlanır. Kaynaklar Katak kabilelerinin Gedebey arazisinde çok eskiden yaşadığını gösterir; Eski kaynaklardan birisinde Getabak adlı arazinin ve bu arazide yaşayan “Qataq” adlı tayfanın adı geçer. Kaynakta anlatılan Getabak arazisinin Azerbaycan’ın şimdiki Gedebey bölgesi olduğu anlaşılır. Kaynaklarda “Gedebey” toponimine Ketaboy gibi fonetik şekli de rastlanır. (Tağıyev, Bakı, 2000: 16) Katak etnonimine XIX. yüzyılda Azerbaycanın Quba ve Tavuz bölgelerindeki Kötüklü dağının adında ve Şeki-Zaqatala bölgesindeki Kötüklü, Katex, Katex bine gibi köylerinin adlarında da rastlanır. Bu kabilenin adı XIX yüzyılda Azerbaycanın Qazax bölgesinde yaşayan qazaxlıların bir soyu olan Gödekli kabilesinin de adında kalmıştır. Selcuk kavimlerinin de soylarından birinin Gödekli adlandırıldığı bilinmektedir. Kazaxlar, Karakalpaklar, Özbekler, Başqırdlar, Qırğızlar, Noqaylar, Qaqauzlar gibi birçok türk halklarında da Katak, Katak boyları vardı. Peçenekler arasında da katay (tun-katay) tayfalarının olduğu bilinmektedir. (Budaqov-Qeybullayev, 1998: 289)

Hazarlar da Azerbaycan Türklerinin etnik tarihinde büyük rol oynamış Türk soylu kabilelerden birisidir. Hazarlar eski Türk etnonimi kas ve birçok türk etnonimine has olan “er” sözbirleşmesinden oluşarak kas erleri anlamına gelirdi. Kemer, Qarqar, Suvar, Bolkar, Suvar, Kenqer gibi kabilelerde de “er” unsuru mevcuttur. Kaslar Azerbaycan arazisine MÖ II. binyılda Ön Asiya dan göç etmiş eski Türk soylu kavimlendendiler. Günümüzde Altayda Kara-kas, Sarı-kas gibi Türk kabileleri yaşayır. Bunun yanında Qırqız, Hakas gibi Türk etnonimlerinin de “kas” unsuru vardır. MÖ II. binyılın ortalarından Güney Azerbaycan arazisinde yaşayan kaslar kaspilerin de ecdadları idiler. Kaspi etnonimindeki “pi” ekine de bazı Türk kabilelerinin isminde rastlanmaktadır; Örneğin Herodot İskitlerde Aqrippi ve Traspi kabilelerini kaydetmişti. Bunun yanında Ön Asya ve Altay’da Siyanbi, Tatabi gibi Türk tayfaları malumdur. (Qeybullayev, 2002: 108.) Böylelikle, Hazarların Kas ve Kaspilerin soyundan olduğu anlaşılır. Kaynaklarda Kaspilerin Kürle Araz çaylarının Kovşağından Hazar denizinedek olan denizkenarı bölgede yaşadığına ait bilgiler var. Hazar deniziniin eskiden “Kaspi” adlanması da bununla alakalıdır. Hazarlar Azerbaycanın erken orta çağlar döneminde önemli rol oynamışlar. Kaynaklar Hazarların Kafkaz Albaniyasına ilk yürüşlerinin miladın ilk yüzyıllarından itibaren (ilk yürüş 193 yılında, daha sonra 204, 213, 224 yıllarından) başladığı yazsalar da, eski bir kaynakta daha MÖ IV. yüzyıldan önce de Kafkaz bölgesinde Hazar dilinde konuşulduğuna dair bilgiler de var. (Qeybullayev Q. 2002: 25)

Hazar etnonimi Hazar denizinin adında olduğu gibi Azerbaycan’da birçok yer adlarında da kalmaktadır. Lerikde Hazaryaylak, Ordubadda Hazaryurt, Dağlık Karabağda ve Fizulide Hazardağ gibi oronimler eski Hazar kabilelerinin izlerini taşımaktadır. Güney Azerbaycan arazisinde de Hazar etnonimine bağlı Hazarkent, Hazargerren, Hazarlı, Hazarşah gibi birçok toponimlere rastlanır. Kaynaklar Hazarların içinde Belencer, Karaçur, Keber gibi birçok Türk soylarının da olduğunu yazır. (Qeybullayev, 2002: 26) Azerbaycan’daki Bilecer, Qaraçorlu, Kebirli toponimleri muhtemelen bu soyların adını aksettirir.

Miladın ilk asırlarından Azerbaycan arazisinde yaşamış eski Türk kavimlerinden birisi de Kıpçaklardır. Kıpçak kavimlerine ve onun boylarından olan Oncalı, buçak gibi birçok kabilelerin izlerine de Azerbaycanın bütün bölgelerinde, özellikle Şeki-Zaqatala bölgesinde rastlanmaktadır. Bu yerlerde Kıpçak, Bucak, Oncalı adlı köy adları var. En eski Oğuz kabilelerinden olan Kınık kabilesinin ismi ise Şeki-Zaqatala bölgesindeki Baş Göynük, Kanık çayı, Kanık dağı gibi yer adlarında kalmıştır. Kınık soyunun ismi aynı zamanda Kax ilinin İlisu ilçesinde bu gün de bulunan Kanuklar neslinin adında da da kendi yerini bulmuştur. Dede Korkut boylarındaki Dış Oğuzların izleri ise Şeki ili topraklarındaki “Daşüz” adlı eski yer adında rastlanır.

Eski Türk kabilelerinden olan Tele, Dulu, Türkeşlerin izlerine de Azerbaycan yer adlarında tesadüf edilir. Azerbaycan'ın Balaken ilinin topraklarında Tulu, Oğuz ilinin topraklarında Tekeş böyle toponimlerdenidir.

Azerbaycan topraklarına Türk soylu kabilelerinin daha bir akını XI-XII. Asırlarda Selcuk Oğuzlarının Azerbaycan'a gelişi ile başlar. Oğuzların yerli Türk kavimleriyle kaynayıp karıştığı bu süreç Azerbaycan Türklerinin etnik gelişmesinin son aşaması olmuştur. XIII. yüzyıldaysa Moğolların terkinde Azerbaycan'a gelen Celair, Tanqıt, Uyğur, Oriyat, Saray, Suqayıt, Künğüt, Curyat, Elet, Alar, Kacar gibi Türk soylu kabileler Azerbaycan'ın etnik tarihini daha da zenginleştirmiştir. Böylece Azerbaycan Türklerinin etnik tarihinin gelişmesi Azerbaycan topraklarında daha miladdan önce yaşayan yerli Türk soylu kabilelerle miladın ilk asırlarından itibaren Azerbaycana akışan İskit-Sak, Hun, Kıpçak, Oğuz gibi birçok Türk soylu kavimlerin kaynaşması sonucu olmuştur. Görüldüğü gibi, Azerbaycan Türklerinin bu topraklarda minillikler önce yaşamış büyük atalarıyla çok eski dönemlerden başlayan tarihî, etnik bağlılığı bütün tarih boyunca aralıksız devam etmiştir. Eski kaynaklar ve toponimik bilgilerin araştırılması esasında Azerbaycan Türklerinin oluşumundaki etnik sürecin dönemleri ve bu dönemlerin öğelerini oluşturan kabileler, onların isimleri ve soyları belirtildikçe bilinir ki, Azerbaycan Türklerinin etnik tarihi, beşer tarihinin başlangıcı olan Türk halkları tarihinin minilliklerle ölçülen en eski ve en zengin sayfalarından birini oluşturur.

KAYNAKÇA

1. Артамонов, М. И., (1936), *Очерки Древнейшей Истории Хазар*, Ленинград.
2. Абрамзон, С. М., (1971), **Киргизы И Их Этногенетические Историко-Культурные Связи**, Москва.
3. Бартольд, Б. Б., **Сочинении**, т. 2. Москва.
4. Budaqov, B.-Qeybullayev, Q., (1998), **Ermənisanda Azərbaycan Mənşəli Toponimlərin İzahlı Lüğəti**, Bakı.
5. Qeybullayev, (2002) **Qarqarçay ve qarqarlar; Alpanlılar kimlərdir; Kaspilər, Elmi Pubisistik Məqalələr**, Bakı.
6. Грантовский, Е. А., (1970), **Ранняя История Иранских Племен Передней Азии**, Москва.
7. **Византийские Историки**, (1860) Санкт-Петербург.
8. Велиханлы, Н., (1986), **Ибн Хордадбех**, Баку.
9. Vəlixanlı, N., (1974), **IX-XII Əsr Ərəb Coğrafiyaşünas-Səyyahları Azərbaycan Haqqında**, Bakı.

10. Долгих, Б. О., (1960), **Родовой и Племенной Состав Народов Сибири в XVII Веке**, Москва.

11. Якут, ал Хамави, (1983), **Сведение об Азербайджане**, Баку.

12. **История Тувы**, (1964), Москва.

13. **История Агван Моисея Каланкатси**, (1861), кн.1. Санкт-Петербург.

14. Литвинский, Б. А., (1972), **Древние кочевники «Крыши мира»**, Москва.

15. Латышев, В. В., (1893), “Известия Древних Писателей Греческих и Латинских о Скифии и Кавказе”, т. 1, вып. 1, Санкт-Петербург.

16. Мерперт, Н. Я., (1958), **Кочевые Племена в Степной Полосе Восточной Европы, Очерки Истории СССР**, Москва.

17. Мурзаев, Е. М., (1985), **Словарь Народных Географических Терминов**, Москва.

18. Mahmud Kaşqari, (1939), **Divani Lüğat-it Türk**, Cilt: 1. Ankara.

19. Paşayeva, M. T., (2005), “Türkmənşəli Qarqar Tayfasının Azərbaycanlıların Etnik Tarixində Yeri, ‘Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Gələcəyinə’”, **III Uluslararası Folklor Konfransının Materialları**, Bakı.

20. Таğıев, В., (2000), **Гəдəбəу**, Bakı.

21. Fray, P. (1972), **Наследие Ирана**, Москва.

22. Насиєв, Т. İ., (1988), **Azərbaycan Paleotoponimikası'nın “Azərbaycan Onomastikası Problemləri”**, Bakı.